
UNGÁR ISTVÁN KÉT ÍRÁSA

I.

LACRIMOSA

„Lacrimosa, dies illa” („Könnyel árad ama nagy nap...”

(Ford.: Sík Sándor)

Ifjú koromban meg voltam győződve arról, hogy Mozart Requiemjének – az esetleges kényszerű kiegészítése ellenére – kikezdhetetlen, fentről sugallt csodája mellett a Verdi Requiem minden értékével együtt alapvetően hatásvadász mestermű. A bombasztikus *Dies irae*, a lágyan simogató *Lacrimosa* amúgy fenséges melódiája erőltetetten pályázik a publikum érzelmeire.

Úgy tíz évnek kellett eltelnie, amikor azon kaptam magam, ez a „vadász” olyan jól célzott, hogy engem is telibe talált. Ma már tudom, hogy a zenetörténet legszebb, bensőséges *belcanto* dallama igenis Verdi *b-moll* hangnemű *Lacrimosájának* alapmotívuma. Ünnepelesen indul, miközben könnyeket csal a szemekből. Egyszerű, a szoprán szólót szolgáló zenekari kíséret felett – amely kiköveteli magának az éneket – egy nagy hangterjedelmű (*undecima*), magasba törő és mélybe szálló magasztos imádság veszi kezdetét. Könyörgő dallamíve az édig ágaskodik. Olyan, mint egy dal. (És valóban, amikor Kodály Zoltán Székely fonójában a fergeteges „Egy nagyorrú bóha...” kórusmókája után, akár egy oltári szentség, tündököl fel két fiatal szerelmes vallomásszerű dala: „A csitári hegyek alatt...” – ráadásul *b-mollban!* – mindannyiszor oda érzem Verdi *Lacrimosáját.*)

Tomaso da Celano: *Dies irae* gregorián szövegei, – amelynek része a *Lacrimosa* – a zenei gyászmisék meghatározó tételeit alkotják.

2i. Lacrymosa dies illa.

Soloquartett & Choeur

Messe de Requiem - II. Dies Irae

Giuseppe Verdi

... dernières mesures aria Dies iræ "Confutatis"

pp *morendo.*

Largo $\text{♩} = 60$

624 MEZZO-SOPRANO soliste. 625 626 *con molto espress.*

M. La - cry - mo - sa di - es...

Largo $\text{♩} = 60$

627 628 629

M. il - la! qua re - sur - get ex fa - vil - la Ju - di

mise à jour le 1/14/17 à 3:39 PM

FREDIPI / Musescore - 10/13/16

Verdi minden ízében operaszerző volt, nem bújhatott ki a bőréből más műfaj esetében sem. Amit valaha itt teátrálisnak gondoltam, az valójában Verdi legőszintébb belső énjének magával ragadó, felbecsülhetetlen értékű muzsikája. A Lacrimosa megigéző, könnyes szoprán dallamát a basszus szólista – mintegy együtt érezve partnerével, aki ez alatt először szívszorító, eltolt ritmikájú *f* hangokon sír – veszi át és nyit kaput a másik két szólistának, valamint a kórusnak a közös siratásra. Ez a muzsika nem fülbe, hanem szívbe mászó.

Lacrimosa. Requiem de Guiseppe Verdi Direction Daniel ... (6:29)

Verdi: Requiem (Messa da Requiem)

Anja Harteros (szoprán), Elina Garanca (mezzoszoprán), Jonas Kaufmann (tenor), René Pape (basszus), a milánói Scala ének-és zenekara, vezényel Daniel Barenboim

A női kar *Desz-dúr* panasza vezet a férfikórus megismételt *b-moll* egyszólamú alapdallamához, ám ekkor a szoprán már inkább zokog, az *e-f kisszekundok* bearanyozzák ezt a mind fájdalmasabb zenét. Később a *kvartetté* bővült szólistákat túlszárnyaló, himnikus férfikar hasonló hangulatot teremt, mint a Don Carlos autodafé jelenetében ugyancsak *unisono*, a szereplők fölé emelkedő, a flandriaiak szabadságvágyát megéneklő férfikórus. Verdi Requiemje abban bizonyosan közös Mozartéval, hogy rámutat a gyászt megszépítő, vigaszt hozó könnyek igazi szépségére.

Verdi, Rossini és Manzoni

Rossini halála után Verdi a kortárs olasz zeneszerzőkkel közösen nagyszabású gyászmisével kívánt tisztelegni emlékének. Valamennyien készséggel vállalkoztak erre. Ő maga a *Libera me* tételt komponálta meg. Nem tudni, mi okból, de a többiek nem készültek el a feladattal, így a tervezett megemlékezés elmaradt. A Verdi Requiemet ismerve csak hálával tartozhatunk nekik. Hamarosan 1873-ban a nagyhírű, kiváló szabadságharcos költő – akit Verdi igen sokra tartott – Alessandro Manzoni is elhunyt és Verdi előállt a teljes, közel 2 óra hosszú Requiemmel, amelyet 1874 májusában ő mutatott be Milanóban. Hosszú hallgatás követte gyászmiséjét, amelyet többen Verdi addig írt legjobb „operájának” neveztek. Ám hátra volt még ekkor az öreg zeneóriás két utolsó operája, az *Otello* és a *Falstaff*, valamint az életpályát lezáró, döbbenetes *Quattro pezzi sacri* (Négy szent ének): *Ave Maria*, *Stabat Mater*, *Laudi alla Virgine Maria*, *Te Deum*.

A Requiem *Lacrimosája* még további varázslatos kalandokon megy át. A tétel végéhez közeledve a basszus szólista sötét *desz* hangon recitálja: „Dona eis requiem sempiternam!”, amely aztán beleolvad a kórus feloldozó, ismétlő harmóniájába. Ahogy a gyülekezet teszi a pap szavait ismételve, nyomatékosan adva annak: „Adj nekik örök nyugodalmat!”

Akár le is zárulhatna a tétel, ám rövid csend és pianissimo vonóskari tremoló után felnyílik a *G-dúr* pompájában ragyogó mennybolt énekkari Amenje. Varázslat történik, ezzel a váratlan *dúr*hármassal ránk köszönt a mosolygó mennyország. A *Stabat Mater* zenekari kíséretes kórusművében tesz majd végső kirándulást Verdi a „pálmás Paradicsomon” át a mennyei birodalomba. A *Lacrimosa*, akárcsak a *Stabat Mater* visszazuhan az alaphangnembe és halkán, szomorúan, békével búcsúzik.

Amikor mindezt írom, szégyenkezem egykori meggondolatlan éretlenségemen a Verdi Requiem megítélésében. Azóta valamennyit bölcsültem. Felnőni egyik Requiemhez sem leszek képes, de könnyeik nem idegenek tőlem. És olyan jó érzés osztolni Mozart és Verdi könnyeiben!

II.

KÖNNYEK

"Milyen víz hull a kezemre?"
„Milyen víz ez Kékszakállú?"

Méltóságteljes csöndességgel lassan becsukódik a titokzatos vár külső ajtaja. A szerelmes asszony félelmét leküzdve a külvilág akusztikus hangzásvilágát maga mögött hagyva átlépi a további sorsát meghatározó pentaton dallamvilágú Ismeretlen küszöbét. Elhagyta a családját, a vőlegényét, egész korábbi életét, hogy a szeretett férfi misztikus, féltve őrzött, sejtelmes otthonát felfedezze. Ő akar fényt, melegséget és gyöngédséget hozni a sötét, komor, ridegnek tűnő várba és gondoskodni róla. Ezen a szörnyűségeket, pompás gazdagságot, rejtett szelídséget, elzárt emlékeket feltáró, olykor gyötrelmes úton kíséri őt végig Balázs Béla misztériumjátéka alapján Bartók Béla: A Kékszakállú herceg vára c. egyfelvonásos operája.

A Kékszakállú herceg: Bretz Gábor, Judit: Szántó Andrea
Fábián László felvétele¹

[Kocsis Zoltán utolsó koncertje a Művészetek Palotájában \(2:44:14\)](#)

¹ Fábián László fotóművész képsorozata a Müpa 2016. október 17-i előadásáról:

[Bartók: A kékszakállú herceg vára | Fábián László Photography](#)

Bartók Béla alkotásai (A kékszakállú herceg vára; A csodálatos mandarin)

A műsor elején Bősze Ádám beszélget az előadás szereplőivel, alkotóival.

58:16 A kékszakállú herceg vára **2:04:26** Bősze Ádám rövid ismertetője **2:04:50** A csodálatos mandarin

A „Könnyek tava” (6. ajtó) jelenet kezdete: **1: 34:42**

(Müpa, 2016. X. 6.)

Egyenletes nyolcad ritmusértékű, unisono vonóskari pentaton dallam és a vár múltjáról mesélő klarinét rejtőzködő motívuma csalogatja az asszonyt mind beljebb és beljebb. A vonósok monoton pentaton nyolcadmozgásának folyamatába és a klarinét regölésébe beékelődik a fuvolákon és oboákon többször egymás után egy éles kisszekund disszonancia. Ez a hangközsúrlódás lesz a vér megjelenítője, amelyet az asszony – Judit – rendre félreért. Most azt veszi észre, hogy nedvesek, vizesek a falak. A vonóskar nyolcad ritmikáját átvéve kérdőn, odaadó szeretettel fordul Kékszakállú felé: „Vizes a fal! – Kékszakállú / Milyen víz hull a kezemre?” Anyáskodó aggodalommal folytatja: „Sír várad! – Sír a várad.” A nyolcad ritmika nyújtott ritmusra és az előbbieknél magasabb kezdőhangra vált, amely Judit együttérző szeretetéről tanúskodik. Korábbi utolsó hangjáról egy oktávot ugrik fel. Jó érzéssel tölti el a felismerés, hogy ez a szilárd, erős vár érzékeny, könnyezik. Az az eltökélt szándéka, hogy a könnyeket felszárítsa, a sötétséget felderítse, a rideg falakat felmelegítse. Számára megkönnyebbülést jelent a könnyező fal megtapasztalása. Otthonosabbá válik a vár, amelynek tiszteletet parancsoló pentaton, ősi dallamkincsét ő is magáévá teheti, hiszen részesévé válik. A herceg ekkor azonban magabiztos göggel (a vár kapuja már zárva), öntelten és otrombán reagál: „Ugye, Judit, jobb volna most vőlegényed kastélyában? Fehér falon fut a rózsza, cseréptetőn táncol a nap.” Bántó a viselkedése, de Juditot sem ez, sem a várról terjedő félelmetes legenda nem tántorítja el attól, hogy tovább kutakodjon. Biztosnak érzi, a herceg várába/lelkébe férkőzve a férfinak nagy szüksége van órá. Még inkább meggyőződik erről, amikor a vár első sóhajait meghallja: „Ó, a várad felsóhajtott!”

A könnyeknek nem lehet parancsolni, önálló életre kelnek, túlságosan személyesek. Lehet, hogy hiba volt idejekorán rákérdezni. Judit állhatatosan fürkészi a vár szigorúan elzárt titkait. A herceg iránti szerelme a kulcs a zárhoz, amelyek majd sorra felnyitják a „Hét fekete, csukott ajtót.”

Iszonyattal, elborzadva fogadja a kínzókamra és a fegyvertár kegyetlen, kíméletlen látványát, élvezettel gyönyörködik a kincsekben, féltékennyé teszik a gondozott virágok. A művet derékba törő, az aranymetszéspontban kivágódó ötödik ajtó, a *fisz la-pentaton* alaphangnemet felező *C-dúrban* pompázó Birodalom Juditra mért katarzisa mind bizalmatlanabbá teszi őt. Az áradó, tündöklő fényözönben megsemmisülve fölöslegesnek érzi magát. kezdenek távolodni egymástól. A bizalmában megroppant nő és a büszke férfi drámai harcba kezd.

Kékszakállú herceg: Bretz Gábor, Judit: Szántó Andrea

[Bartók: A kékszakállú herceg vára | Fábíán László Photography](#)

A hatodik ajtó kulcsát csak óriási küzdelem árán szerzi meg Judit: „Adok neked még egy kulcsot.” Sőt Kékszakállú az utolsó pillanatban mégis visszatartaná: „Judit, Judit, ne nyissad ki!” A vár harmadszor – immár utoljára – sóhajt fel. A herceg joggal tart attól, hogy Judit végzetesen és visszafordíthatatlanul tévútra tér. Egy zenekarral körülvett dobütést követően a hangszeréken harmincketted értékű hanghullámokban csorognak a könnyek. Csüggedten hajlik lefelé három fafúvós motívuma. Bartók Bélának ezek a megindító, lírai ütemei az egyetemes operairodalom egyik legszebb zenei festményét alkotják. A könnyek testközelbe kerülnek. Judit a hegedűk és csellók szomorú szépségű melódiája fölött letisztult, befelé forduló pentaton dallamban énekl meg a látottakat, miközben mérgezi a gyanakvás. Nem néz a hercegre, már nem tekinti igazán társnak: „Csendes, fehér tavat látok, mozdulatlan, fehér tavat.” Amilyen együttérzően kérdezett rá az opera kezdetén a könnyáztatta vizes falra, olyan részvétlenül – az előbbi dallamot megismételve (*dó-szó-lá-mi*) kérdez szinte számonkérően most: „Milyen víz ez, Kékszakállú?” A herceg érzi, Judit nem is vár igazán választ. Lemondóan magának rebegi ismételve s harmadszor már elcsukló hangon: „Könnyek, Judit, könnyek, könnyek.” Judit elmereng a tavat nézve: „Milyen néma, mozdulatlan...Sima fehér, tiszta fehér.” Az ötödik ajtó ragyogása tovatűnt, sötétség van ismét, de immár nemcsak a várban, hanem a szívekben is. Juditot az első két ajtó rettenetén egy általa odaképzelt fénypatak segítette a továbblépésben, ám mostanra minden fény kialudt. Hiába vagy rejteni szeretné az ember a könnyeit, vagy nincs aki vigasztalón letörölné azokat, mert már késő.

Kékszakállú herceg: Bretz Gábor, Judit: Szántó Andrea

[Bartók: A kékszakállú herceg vára | Fábrián László Photography](#)

Judit úgy hiszi, hogy megfejtette a vár titkát: ez az ártatlanul szelíd tó a legyilkolt régi asszonyok könnyeit tartalmazza, akiket a hetedik ajtó mögé rejtett a herceg. A könnyek tava ugyanúgy a Kékszakállú könnyeiből fakad, mint a vizes, könnyes fal, hiszen a múlt asszonyai a várhoz tartoznak. Könnyeik és a herceg értük elsírt könnyei olvadnak egybe a csendes tóban. Kékszakállú nem gyilkos, nem ölt meg senkit, nincsenek halott asszonyok sem. Judit elfeledkezik a vár bejárati kapujáról, amin át egy álomvilágba lépett, amelyben semmi sem teljesen valós. Szép és fájdalmas emlékek között ott élnek a régi asszonyok, akiket az emlékezet külön szépséggel ruházott fel. Judit le akarja leplezni Kékszakállút színlelt hízelgéssel, majd már vádlóként követeli a hetedik ajtó kulcsát. Ettől szerette volna legalább egy időre óvni a hatodik ajtó felnyitása előtt mindkettőjüket a herceg. A kierőszakolt hetedik kulcs elfordítása után Judit fölbe gyökeredett lábbal döbbsen látja, hogy az általa vizionált, vérbe fagyott, legyilkolt asszonyok helyett három gyönyörű, élő asszony lép elő. Arra nem gondol, hogy ő is köztük fog tartozni, hiszen ők a múlt, míg ő a jelen. Pedig a herceg életszakaszait megjelenítő hajnal, dél és este asszonyihoz fog csatlakozni minden tiltakozása ellenére, csodálatos öltözékben az éjszaka asszonyaként.

A Kékszakállú herceg: Bretz Gábor, Judit: Szántó Andrea
Bartók: A kékszakállú herceg vára | Fábíán László Photography

A Kékszakállú herceg vára, mint oly sok más Bartók-kompozíció, keretes mű. A vár békéjét és ugyanakkor misztikumát a *fisz lá-pentaton* biztonsága és egyben sejtelmessége adja. A négy soros, tizenhat pontozott fél ritmusértékű, ősi pentaton, mélyből jövő, népdalszerű, ünnepélyes, tekintélyt hordozó, halk szavú vármotívum uralja Bartók operáját. Szimbólumok sokaságát sorakoztatta fel ez a kétszereplős (bariton, szoprán) a mai napig többféle értelmezést megélt zenemű. Talán Bartóknak ez is volt a célja. Kegyetlenség, lenyűgöző gazdagság, a kemény falak mögött megbúvó, rejtett gyengédség, sóhajok és könnyek, emlékek képezik a herceg várát. A vár sebezhető, ez magyarázza a Judit által okozott vér jelenlétét, amely ugyanúgy nem valódi, mint az álomvár megannyi jelensége. A hajnal (fiatal kor: *B-dúr*), a dél (férfi kor: *C-dúr*), az este (érett férfi kor: *d-moll*) asszonya után az öregkor éjszakáját hozó Judithhoz *fisz* hangon szól Kékszakállú, ami megágyaz a keretet jelentő *fisz-pentaton*nak. Az unisono *fisz* hang a hangszereken háromszor hanyatlik a *ciszre*, majd a hűséges klarinét és a hozzá társult fuvola ölelésében – a mű elejéről felidézett frázissal – a mélyvonósok és az üstdob elcsendesedő piapianissimója magányos, mély *cisz* hangokkal a mindent betakaró homályba vész. Judit és Kékszakállú elszakadása keserves kín mindkettőjüknek. Szinte az elviselhetőség határát súroló, eltorzult hangzásából szakad ki a *desz-c* kissetund jajgató zokogása. A megmásíthatatlanság gyötrelme szól a zenekarból. Az ajtók sorra becsukódtak, a vár kapuja már nem nyílik ki soha, sötét éjszakába borul A Kékszakállú herceg vára: „És mindig is éjjel lesz már, éjjel, éjjel.” Minden múlandó. A vár majd a herceg börtönévé, később sírjává lesz. Kékszakállú magára marad öregén, magányosan az éjszakában az emlékeivel, sóhajaival és a legkeményebb falakat is meglágyító, a várat megtisztító, az örökkévalóság nyugalmát váró, elhullajtott, feloldozó és engesztelő, kiapadhatatlan könnyeivel.

Ungár István ének-zenetanár, karnagy (budapesti Kölcsey Ferenc és Fazekas Mihály Gimnázium), szaktanácsadó, a Parlando állandó munkatársa.